

Maurice Halbwachs

Kolektivna memorija in čas¹

[...]

Abstraktni čas in realni čas

Najprej bomo obravnavali čas, pojmovan v najbolj abstraktni obliki: docela homogeni čas mehanike in fizike, mehanike in fizike, ki sta prežeti z geometrijo, in ki ga lahko imenujemo matematični čas. Je nasproten Bergsonovemu »živetemu času«, kakor je en tečaj nasproten drugemu, in je po tem filozofu povsem »brez zavesti«. Pojem te vrste naj bi bil koristen zato, ker predstavlja mejo, ki se ji imajo ljudje tendenco približati toliko, kolikor se postavljajo na zorno točko skupin in bolj širokih skupkov, namesto da bi ostali zaprti v svoja lastna mišljenja. Iz časa seveda mora postopoma izginiti snov, ki bi omogočala ločevanje njegovih delov drugega od drugega, da lahko ustreza naraščajočemu številu docela različnih bitij. To, kar naj bi vodilo mišljenja v tem prizadevanju za razširitev in univerzaliziranje časa, naj bi bila latentna reprezentacija povsem uniformnega okolja, zelo sorodna reprezentaciji prostora, čeprav se ne meša z njo. Sleherni človek, nam pravijo, je naravno geometer, ker živi v prostoru. Potemtakem ni čudno, da si ljudje, ko mislijo na čas in pri tem abstrahirajo posamične dogodke, kakršni zadevajo individualne zavesti, ki se v njih dogajajo, predstavljajo homogeno okolje, podobno geometrijskemu prostoru.

Ali pa ima naša zavest na tako pojmovanem času kakšno oprijemališče? Na kaj se lahko obesijo spomini na tako gladki površini? Nemara je zdaj treba, spet z Leibnizom, reči, da ne v tem času samem ne v njegovih delih ne bomo našli razloga za to, da se kak dogodek postavlja bolj sem kakor tja, saj so vsi ti deli nerazločni. Dejansko matematični čas poseže vmes le tedaj, kadar gre za predmete ali za pojave, ki jim ne nameravamo določiti in obdržati mesta v realnem času, za dejstva, ki sploh nimajo datuma in ne spreminjajo narave, kadar nastajajo v različnih trenutkih. Ko s $t_0, t_1, t_2, \dots, t_n$ predstavljamo zapovrstno naraščanje časa od ničle naprej, seveda tako določimo trajanje in različne faze kakega gibanja, vendar enega tistih gibanj, ki bi jih lahko ponovili v slehernem drugem času in ki se ne ravna po kakem drugem zakonu. Z drugimi besedami, začetni trenutek t_0 je povsem prost sleherne povezave s katerimkoli trenutkom realnega časa. Zakoni fizičnih gibanj so dejansko in v tem pomenu neodvisni od časa. Zato matematiku ustreza, da ta gibanja prestavi v docela prazno trajanje in tako zgolj predstavi paradoks gibanja, ki je kajpada v času, ker traja, se pa kljub temu ne postavlja v noben določen

¹ Del tretjega poglavja iz knjige Kolektivna memorija (*La mémoire collective*).

trenutek. Toda vse človeške skupine, razen družbe matematikov ali učenjakov, ki ravnokar proučujejo gibanje inertnih teles, zanimajo dogodki, katerih narava in doseg se spreminjata glede na trenutek, ko se zgodijo. Neopredeljen čas, ki je ravodušen do vsega, kar se vanj postavi, ne more z ničemer pomagati njihovi memoriji.

Seveda se zdi, da se sklicujemo na reprezentacijo take vrste, ko delimo čas na enake intervale. Dnevi, ure, minute, sekunde pa se kljub temu ne mešajo z delitvami homogenega časa: dejansko imajo določen kolektivni pomen. So orientacijske točke v trajanju, katerega vsi deli so v skupnem mišljenju drugačni drug od drugega in jih ni mogoče nadomestiti drugega z drugim. To dokazuje dejstvo, da moramo, ko zremo, da vlak odhaja ob petnajsti uri, to prevesti in se spomniti, da v resnici odhaja ob treh popoldne. Enako se 30. ali 31. v mesecu za nas loči od prvega dneva v mesecu vsaj na drugačen način, kakor se prvi od drugega ali petnajsti od šestnajstega. Čeprav se naša pozornost tedaj fiksira zgolj na številke, dobro vemo, da to niso arbitrarne delitve in da jih ni mogoče poljubno spreminjati, kakor v mehaniki predstavljamo začetek ali preidemo v drug sistem osi. Nekaj povsem drugega je preživeti poletno uro kakor zimsko uro ali pristati na to, da bomo poslej rekli neko uro namesto poldan: skupina ne privoli v to, da bi izgubila svojo uro ali svoj čas, če pa ta zdrsne, družbeno življenje noče izstopiti iz svojega okvira ter ga v drsenju spremlja. Tako zelo je res, da družbeni čas ni ravnodušen do delitev, ki jih vanj uvajamo. Tako se družbeni čas nič bolj ne meša z matematičnim časom kakor individualno trajanje. Obstaja temeljno nasprotje med realnim, individualnim ali družbenim, časom in abstraktnim časom in niti reči ne moremo, da se realni čas toliko približa abstraktnemu, kolikor postaja družben.

»Univerzalni čas« in zgodovinski časi

Bolj konkretno, bolj opredeljeno se nam bo zdaj zdelo tisto, kar bi lahko imenovali univerzalni čas, ki se razteza čez vse dogodke, ki so se zgodili kjerkoli na svetu, na vseh celinah in prek njih vsem posameznikom. Pravzaprav si lahko predstavljamo celoto ljudi kot obsežno telo, ki sicer celo v sedanosti, zlasti pa v preteklosti, kaže zgolj zelo nepopolno organsko enotnost, vendar pa tako, da vsi deli, iz katerih je sestavljeno, tvorijo kontinuirano celoto, ker med njimi ni takega, ki ne bi imel, če ne štejemo intervale, kakega stika s katerim drugim in ki se tako čedalje tesneje navezuje na vse z bolj ali manj ohlapnimi vezmi. Vemo, da to strogo vzeto ni tako. Obstajajo območja, ki so že dolgo poseljena, odkrili pa so jih precej pozno. Obstajajo tudi ljudstva, za katerih obstoj se je malone zmeraj vedelo, vendar prek zelo nejasnih izročil, iz skopih pripovedi popotnikov, in ki prazaprav nimajo zgodovine v pomenu, da bi lahko v njej določili datume starih dogodkov niti tedaj, ko se je nanje ohranilo nekaj spomina. Pa vendarle dopuščamo, da so bili ti dogodki sodobni dogodkom, ki jih poznamo v naših civilizacijah, manjkajo pa nam zgolj pisni dokumenti, napisi na spomenikih ali anali, da bi jih lahko postavili v prav tisti čas, do katerega nam naša zgodovina omogoča seči. Tukaj spet najdemo zgodovinski čas, o katerem smo govorili v prejšnjem poglavju, le s to razliko, da zdaj domnevamo, da sega prek meja, ki smo mu jih priznali, tako da ovija življenje ljudstev, ki niso imela zgodovine in celo ne zgodovinske preteklosti.

Najsi se taka razširitev zdi še tako naravna, se moramo vprašati, ali je zares legitimna in kakšen pomen ima lahko za nas čas, na katerega ljudstva, tudi najstarejša, kar jih poznamo, niso ohranila nobenega spomina. Seveda lahko zmeraj sklepamo po analogiji. Domnevamo lahko, denimo, da je planet Mars naseljen in da je zmeraj bil. Pa bomo zato rekli, da so njegovi prebivalci živeli v istem času kakor zemeljska prebivalstva, katerih zgodovino poznamo? Da bi taka propozicija imela kak dobro opredeljen smisel, bi morali domnevati še to, da so prebivalci tega planeta lahko komunicirali z nami z nekim sredstvom ali vsaj v presledkih, tako so z nami prišli v stik, da smo nekaj vedeli o njihovem življenju in o njihovi zgodovini, oni pa o naši. Če tega ni, se bo dogajalo kakor pri zavestih, ki so povsem zaprte druga za drugo in katerih trajanja se nikoli ne križajo. Kako naj tedaj govorimo o času, ki bi jim bil skupen?

Treba pa je iti še dlje in se pri tem držati dogodkov iz preteklosti, za katere so zgodovinarji vsaj približno mogli določiti datume in obnoviti vrstni red, se vprašati, ali nam slika, ki so jo o njih narisali in pri tem nakazali tiste, ki so se v istem času zgodili v med seboj oddaljenih deželah in območjih, omogoča sklep o realnosti univerzalnega časa v mejah zgodovine. Ponavadi rečemo zgodovinski časi, kakor da jih je bilo več, in nemara s tem označujemo zapovrstna obdobja, bolj ali manj oddaljena od sedanjosti. Vendar lahko temu izrazu damo tudi drugačen pomen, kakor da je bilo več zgodovin, od katerih se nekatere sicer začenjajo bolj zgodaj, druge pa pozneje, so pa različne. Seveda se lahko kak zgodovinar postavi ven iz vseh teh vzporednih evolucij ali nadnje in jih obravnava kot aspekte univerzalne zgodovine. Vendar dobro čutimo, da je enotnost, ki jo tako pridobimo, velikokrat in nemara največkrat povsem umetna, ker tako zblizujemo dogodke, ki sploh niso vplivali drug na drugega, in ljudstva, ki se niti začasno niso utemeljevala v skupnem mišljenju.

Pred očmi imamo Dreysovo *Univerzalno kronologijo*, ki je bila objavljena v Parizu leta 1858, ki od najbolj davnih časov naprej leto za letom navaja pomembne dogodke, ki so se zgodili na določenem številu območij. Poglejmo prvo obdobje, od stvarjenja sveta do potopa. Navsezadnje najdemo tradicijo o potopu pri velikem številu ljudstev. Morebiti ustreza zmedenemu spominu na skupen izvor in si zato zasluži, da nastopa na začetku sinhronične slike usode narodov. Nato se avtor do Jezusa Kristusa in celo do V. stoletja po Jezusu Kristusu omejuje na to, da razreže zgodovino Grčije in zgodovino Rima, zgodovino Judov, zgodovino Egipta in druge ob druge postavi te fragmente. To je zgolj majhen del sveta. Gre vsaj za območja, ki so si dovolj v soseščini, da so lahko vsa občutila odboje pretresov, ki so se zgodili v katerem izmed njih. Med temi mesti ali skupinami mest, ki so tvorila napol zaprte skupke, so krožile ideje in se razširjale novice. Leta 1858 in celo pred tem se je zgodovinsko obzorje glede tega, kar zadeva preteklost, zagotovo razširilo in v tem starem kronološkem okviru je bilo mogoče narediti prostor za veliko več območij. Kljub temu nam slika, kakršno nam kaže, nemara podaja podobo, ki se bolj ujema z realnostjo. Predstavlja nam skupek ljudstev, katerih usode so bile dovolj tesno zvezane, da lahko svoje spremembe postavljajo v isti čas. To je le svet, ki so ga poznali stari: vsaj tvoril je skoraj celoto.

Pozneje, toliko, kolikor se bližamo modernim časom, se slika razširi, čedalje bolj pa izgublja enotnost. Pravijo nam, da se je leta 1453 končala stoletna vojna in da so se

istega leta Turki polastili Konstantinopla. V kateri kolektivni memoriji sta ti dve dejstvi pustili sledove? Seveda je vse v stiku in v tistem trenutku ni bilo mogoče predvideti, kakšne posledice bo imel kak dogodek in do katerih območij v prostoru se bodo razširile. Toda v memoriji ljudstva, ki jih doživlja, vstopajo posledice, ne pa dogodki, in to od tistega trenutka naprej, ko ga dosežejo. Nepomembno je, da so dejstva nastala istega leta, če te sočasnosti sodobniki niso opazili. Slehera lokalno opredeljena skupina ima svojo lastno memorijo in reprezentacijo časa, ki je zgolj njena. Dogaja se, da se mesta, province, ljudstva zlivajo v nove enote, tedaj se skupni čas razširi in se morebiti raztegne dlje v preteklost za vsaj en del skupine, ki je potemtakem udeležen pri starejših tradicijah. Tudi nasprotno se lahko zgodi, kadar se ljudstvo razkosa, ko nastanejo kolonije, ko se poseljujejo nove celine. Zgodovina Amerike do začetka XIX. stoletja, in to od prvih naselbin, je tesno zvezana z zgodovino Evrope. Skozi vse XIX. stoletje vse do zdaj se zdi, da je bila od nje ločena. Kako naj si ljudstvo, ki ima za seboj le kratko zgodovino, predstavlja enak čas kakor druga ljudstva, katerih memorija lahko seže v daljnjo preteklost? Ta dva časa vstavljamo drugega v drugega z umetno konstrukcijo ali pa ju postavljamo drugega ob drugega na praznem času, v katerem ni nič zgodovinskega, ker konec koncev ni nič drugega kakor abstraktni čas matematikov.

Ne pozabimo, da je res, da so v dobi, ko so bila komunikacijska sredstva težavna, ko ni bilo ne telegrafa ne časnikov, vendarle potovali in da so novice krožile hitreje in bolj daleč, kakor domnevamo. Cerkev je objemala vso Evropo in svoje tipalke iztezala celo na druge celine. Zelo razvita diplomatska organizacija je omogočala vladarjem in njihovim ministrom, da so dovolj hitro izvedeli, kaj se je dogajalo v drugih deželah. Trgovci so imeli skladišča, postojanke, podružnice, dopisnike v tujih mestih. Vselej so obstajala določena okolja, ki so rabila za povezovalne organe med najbolj oddaljenimi deželami. Toda obzorje množice ljudstva zato nikakor ni bilo razširjeno. Dolgo časa večine ljudi sploh ni zanimalo, kaj se dogaja onkraj meja njihove province, kvečjemu njihove dežele. Zato je obstajalo in še obstaja toliko zgodovin, kolikor je nacij. Na zorno točko katerega skupka ljudi naj se postavi tisti, ki bi rad napisal univerzalno zgodovino in se izmaknil tem omejitvam? Ali so zato dolgo časa v zgodovinskih pripovedih prihajali v ospredje dogodki, ki so zadevali Cerkev, denimo koncili, shizme, zapovrstje papežev, konflikti med kleriki in posvetnimi poglavarji, ali dejstva, ki zanimajo diplomate, pogajanja, zavezništva, vojne, pogodbe, dvorne intrige? Ali niso v novejših obdobjih prav tako zato, ker so družbeni krogi, v katerih so trgovci, poslovneži, industrijci, bankirji, razširili svoje posebne preokupacije po največjem delu zemlje, v univerzalni zgodovini dali prostor napredkom industrije, razgrinjanju trgovinskih tokov, gospodarskim razmerjem med ljudstvi? Toda tako razumljena univerzalna zgodovina je še zmerom zgolj sopostavljanje delnih zgodovin, ki zajemajo zgolj življenje nekaterih skupin. Čeprav se tako rekonstruirani edini čas širi prek bolj obsežnih prostorov, še zmerom zajema omejen del človeštva, ki poseljuje to površino: množica prebivalstva, ki ne sodi v te omejene kroge, zaseda pa ista območja, je kljub temu tudi imela svojo zgodovino.

Zgodovinska kronologija in kolektivna tradicija

Morebiti smo se postavili na zorno točko, ki ni in ne more biti zorna točka zgodovinarjev. Očitali smo jim, da mešajo nacionalne in lokalne zgodovine, ki naj bi pomenile različne evolucijske črte. Vendar pa, če se jim posreči, da nam prikažejo sinhronično sliko, kjer so primerjani vsi dogodki ne glede na to, kje se so zgodili, je tako nedvomno zato, ker jih ločijo od okolja, ki jih je postavljalo v njihov lastni čas, to se pravi, ker abstrahirajo realni čas, v katerem so bili vsebovani. Obče mnenje je, da se zgodovina nemara, prav narobe, preveč izključno zanima za kronološki vrstni red dejstev v času. Toda spomnimo se tega, kar smo dejali v prejšnjem poglavju, ko smo postavili nasproti tisto, kar lahko imenujemo zgodovinska memorija in kolektivna memorija. Prva obdrži predvsem razlike: vendar razlike ali spremembe zaznamujejo samo nenaden in malone takojšen prehod iz enega stanja, ki traja, v drugo stanje, ki traja. Ko abstrahiramo stanja ali intervale in ohranimo zgolj njihove meje, v resnici zavržemo vse, kar je najbolj substancialnega v samem času. Seveda se kakšna sprememba tudi razteza skozi trajanje, kdaj pa kdaj skozi zelo dolgo trajanje. To pa je isto, kakor če rečemo, da se razstavi na serijo delnih sprememb, ki jih ločujejo intervali, v katerih se nič ne spremeni. Zgodovinska pripoved abstrahira tudi te manjše intervale. Bilo bi sicer povsem mogoče, da bi nam dala več. Da bi se seznanili s tem, kar se ne spreminja, s tem, kar traja v resničnem pomenu besede; da bi o tem dobili ustrezno predstavo, bi nas morala predstaviti v družbeno okolje, ki se je ovedlo te relativne stabilnosti, bi morala za nas obuditi kolektivno memorijo, ki je izginila. Je dovolj, če nam opiše neko institucijo in nam pove, da se ni spremenila pol stoletja? Najprej, to ni točno, ker na vsak način obstaja precej počasnih in neopaznih modifikacij, ki jih zgodovinar ne opazi, skupina pa jih je, sicer hkrati z relativno stabilnostjo, občutila (obe reprezentaciji sta vselej tesno zvezani). Poleg tega in naknadno je to povsem negativen podatek, tako da iz njega ne izvemo nič o zavesti skupine in o različnih okoliščinah, v katerih je mogla priznati, da se institucija res ne spreminja. Zgodovina je nujno bližnjica in zategadelj v nekaj trenutkih stisne in skoncentrira evolucije, ki se raztezajo skozi cela obdobja: v tem smislu izvleče spremembe iz trajanja. Zdaj nič ne ovira približevanja in združevanja dogodkov, ki so tako odtrgani od realnega časa, in ne tega, da jih lahko razvrstimo v skladu s kronološko serijo. Toda taka zapovrstna serija se razgrinja v umetnem trajanju, ki nima realnosti za nobeno izmed skupin, od katerih so ti dogodki sposojeni: za nobeno izmed njih to ni čas, v katerem se je njihovo mišljenje imelo navado gibati in lokalizirati tisto, česar so se spominjale iz svoje preteklosti.

Mnogoterost in heterogenost kolektivnih trajanj

Kolektivna memorija sega v preteklost do neke določene meje, ki je bolj ali manj oddaljena, glede na to, za katero skupino gre. Onkraj meje več ne doseže dogodkov in oseb z neposrednim prijemom. Prav tisto, kar je onkraj te meje, pa privlači pozornost zgodovinarjev. Včasih rečemo, da zgodovino zanima preteklost, ne pa sedanjost. Toda tisto, kar je zanjo zares preteklost, je tisto, česar ni več v območju, v katerem se še

razteza mišljenje sedanjih skupin. Zdi se, da mora počakati, da stare skupine izginejo, da njihovo mišljenje in njihova memorija zmedlita, da se posveti risanju podobe in vrstnega reda dejstev, ki jih je zdaj edino ona zmožna ohraniti. Seveda si tedaj mora pomagati s starimi pričevanji, katerih sled se je ohranila v uradnih besedilih, v tedanjih časnikih, v spominih, ki so jih napisali sodobniki. Vendar se zgodovinar v tem, katere izbere, kakšno pomembnost jim pripiše, pusti voditi razlogom, ki nimajo nič opraviti s tedanjim mnenjem, ker to mnenje ne obstaja več; ni ga prisiljen upoštevati, ni se mu treba bati, da se mu bi zoperstavilo z demantijem. Tako zelo je res, da lahko opravlja svoje delo le, če se namenoma postavi ven iz časa, ki so ga doživele skupine, ki so bile navzoče pri dogodkih in ki so bile z njimi v bolj ali manj neposrednem stiku in se jih lahko spomnijo.

Zdaj pa se postavimo na zorno točko kolektivnih zavesti, ker je to edini način, da ostane v realnem času, ki je dovolj kontinuiran, da lahko mišljenje v njem prepotuje vse dele in ostane ono samo ter ohrani občutek svoje enotnosti. Rekli smo, da je treba ločiti toliko kolektivnih časov, kolikor je ločenih skupin. Kljub temu pa ne moremo prezreti, da družbeno življenje v celoti in v vseh svojih delih poteka v času, ki je razdeljen na leta, mesece, dneve, ure. Tako mora biti, brez tega ne bi mogli ugotoviti nobenega ujemanja med gibanji skupin, če bi trajanja v različnih skupinah, na katere razpade družba, vsebovala različne delitve. Slehera skupin pa ima prav zato, ker so skupine ločene druga od druge, svoje lastno gibanje, in ker ljudje kljub temu prehajajo iz ene v drugo, morajo biti delitve časa povsod dovolj uniformne. Kadar smo v prvi skupini, mora biti zmerom mogoče predvideti, v katerem trenutku bomo vstopili v drugo, ta trenutek se bo seveda nanašal na čas druge. Ko pa smo v prvi, smo v času prve, ne pa v času druge. Ta problem se zastavlja popotniku, ki mora oditi v tujino, za merjenje časa pa ima na voljo le ure svoje dežele. Kljub temu bo prepričan, da ne bo zamudil vlaka, če je ura enaka v vseh deželah ali če je med urami različnih dežel korespondenčna tabela. Bomo torej dejali, da obstaja en sam in univerzalen čas, na katerega se referirajo vse družbe, katerega delitve veljajo za vse skupine, in da ta skupni utrip, prenesen na vsa območja družbenega sveta, med njimi znova vzpostavlja komunikacije in odnose, ki naj bi jih ovire med njimi poskušale onemogočiti? Predvsem pa je ujemanje časovnih delitev med več sosednjimi deželami veliko manj natančno kakor tedaj, kadar gre za mednarodne vozne rede železnic. To je poleg tega mogoče pojasniti s tem, da zahteve različnih skupin v zvezi s tem niso enake. V družini čas nasploh vsebuje določeno igro veliko bolj kakor v liceju ali v kasarni. Čeprav mora župnik odmoliti mašo v eni uri, ni nič predvidenega v zvezi s trajanjem njegove pridige. Verniki zunaj ceremonij, h katerim vrh tega pogosto prihajajo z zamudo in jih ne spremljajo do konca, lahko hodijo v cerkev, kadar se jim zahoče, in doma molijo in izvajajo pobožnost, ne da bi se ravnali po astronomski uri. Trgovec mora priti ob uri, da ne zamudi poslovnega sestanka: prodaje pa se distribuirajo čez ves dan in če že obstajajo določeni časi za naročila, za dostave, so v splošnem močno približni. Sicer pa se zdi, da ljudje v nekaterih okoljih počivajo ali si jemljejo nagrado za točnost, h kateri so prisiljeni v drugih. Obstaja družba, katere snov se neprenehoma obnavlja, katere elementi se ves čas premikajo drug v razmerju do drugega, to je skupek ljudi, ki krožijo po ulicah. Seveda pa se nekaterim izmed njih

mudi, pospešujejo korak, gledajo na uro ob prihodu na postajo, od prihodu v pisarne ali ob odhodu, nasplošno pa tedaj, ko se sprehajamo, ko pohajkujemo, ko si ogledujemo izložbe trgovin, ne merimo trajanja z urami, ni nam mar za to, koliko je natančno ura, in ko moramo opraviti dolgo pot in priti skoraj ob določenem času, se ravnamo po nejasnem občutku, kakor se usmerjamo v mestu, ne da bi gledali imena ulic, po nekakšnem vohu. Ker v različnih okoljih ne čutijo enake potrebe, da bi enako natančno merili čas, iz tega izhaja, da je ujemanje med pisarniškim časom, domačim časom, uličnim časom, časom na obisku postavljeno v včasih precej široke meje. Zato se opravičimo, kadar prepozno pridemo na poslovni sestanek ali se vrnemo domov ob neobičajni uri, in rečemo, da smo nekoga srečali na ulici: to je enako, kakor če bi zahtevali ugodnost svobode, s katero merijo čas v okolju, kjer jim ni veliko mar za to plat točnosti.

Govorili smo predvsem o urah in minutah, kdaj pa kdaj pa rečemo prijatelju: pridem vas pogledat v prihodnjih dneh, prihodnji teden, čez en mesec: ko spet vidimo kakega daljnega sorodnika, malone štejemo leta, odkar se z njim nismo videli. Ta vrsta razmerja namreč ne vsebuje bolj določnega lokaliziranja v času. Tako, in že s te zorne točke, v naših družbah ne bi našli docela istega časa, temveč čase, ki se bolj ali manj natančno ujemajo.

Res je, da se navdihujejo pri istem tipu in se nanašajo na isti okvir, ki bi ga lahko imeli za družbeni čas v največji meri. Ni nam treba raziskovati, od kod izvira delitev trajanja na leta, mesece, tedne, dneve. Pač pa je to dejstvo, ki je v obliki, kakršno poznamo, zelo staro in se opira na tradicijo. Ne moremo reči, da izhaja iz sporazuma, sklenjenega med vsemi skupinami, kar bi pomenilo, da so v nekem trenutku odpravile pregrade, ki jih ločujejo, in se za nekaj časa zlile v eno družbo, ki bi imela za cilj, da enkrat za vselej določi sistem delitve trajanja. Je pa mogoče, je nedvomno nujno, da je do takega dogovora prišlo v eni sami družbi, iz katere naj bi izšle vse družbe, kar jih poznamo. Domnevajmo, da so se nekoč religiozna verovanja močno vtisnila v institucije. Morebiti so ljudje, ki so v sebi združevali atribute poglavarjev in duhovnikov, razdelili čas in se pri tem navdihovali pri svojih religioznih pojmovanjih in pri opazovanju naravnega poteka nebesnih in zemeljskih pojavov. Ko se je politična družba ločila od religiozne skupine, ko so se družine pomnožile, so še naprej delile čas na enak način kakor v prvotni skupnosti, iz katere so izšle. Še zdaj, kadar se oblikujejo nove skupine, trajne ali začasne skupine med ljudmi z istim poklicem, iz istega mesta ali iz iste vasi, med prijatelji, ki bi radi opravljali družbeno delo, literarno ali umetniško dejavnost, skupaj potovali, se to zgodi z ločitvijo od ene ali več širših in starejših skupin. Naravno je, da v teh novih formacijah spet najdemo precej značilnosti skupnosti mater in da veliko pojmov, ki so bili izdelani v slednjih, preide v prve: delitev časa naj bi bila ena izmed teh tradicij, ki jih poleg tega ne moremo pogrešati, saj ni skupine, ki ne bi imela potrebe ločevati in prepoznavati različne dele svojega trajanja. Zato spet najdemo v imenih dnevov v tednu in mesecev precej sledov izginulih verovanj in tradicij, zato datiramo leta na podlagi Kristusovega rojstva, zato so stare religiozne ideje o vrednosti števila 12 izvor sedanje delitve dneva na ure, minute in sekunde.

Vendar pa iz tega, da so se delitve obdržale, nikakor ne izhaja, da je kdaj obstajal en sam družbeni čas, saj so navzlic skupnemu izvoru, dobile zelo različne pomene v različnih

skupinah. Ne zgolj zato, ker se potreba po točnosti, kakor smo pokazali, spreminja od družbe do družbe; pač pa lahko rečemo, ker gre za apliciranje teh delitev na serije dogodkov, ki se od družbe do družbe ne ujemajo, da štejemo čas na podlagi različnih datumov v tej in drugi družbi. Šolsko leto se ne začne istega dne kakor religiozno leto. V religioznem letu določajo obletnica Kristusovega rojstva, obletnica njegove smrti in njegovega vstajenja najpomembnejše delitve krščanskega leta. Laično leto se začne prvega januarja, vendar glede na poklice in vrste dejavnosti vsebuje zelo različne delitve. Delitve kmečkega leta se ravna po poteku poljskih del, to pa določa menjavanje letnih časov. Industrijsko ali trgovsko leto razpada na obdobja, ko delajo s polnim donosom, ko naročila pritekajo, in na druga, ko se posli upočasnijo ali se ustavijo: ta obdobja povrh niso ista v vseh trgovinah in vseh industrijah. Vojaško leto se enkrat šteje začenši z datumom uvrstitve v korpus, drugič pa začenši s tistim, kar imenujejo uk, z intervalom, ki vas od uvrstitve ločuje, to se pravi, v narobni smeri, nemara zato, ker monotonost dni povzroča, da se to trajanje najbolj približuje homogenemu času, v katerem lahko s konvencijo izberemo smer, kakršno hočemo. Tako obstaja toliko različnih virov časa, kolikor je skupin. Nobenega ni, ki bi se vsilil vsem skupinam.

Enako pa je tudi z dnevom. Lahko bi mislili, da menjavanje dnevov in noči zaznamuje temeljno delitev, elementaren ritem časa, ki je enak v vseh družbah. Noč, ki je posvečena spanju, zares pretrga družbeno življenje. To je obdobje, ko se človek skoraj povsem izmakne prijemu zakonov, šeg, kolektivnih reprezentacij, ko je zares sam. Pa je noč glede tega izjemno obdobje, ali zgolj telesni spanec začasno ustavi gibanje teh tokov, ki so družba? Če mu pripišemo to moč, mu jo zato, ker pozabljamo, da ni le ene same družbe, marveč so skupine in da se življenje marsikatero izmed njih ustavi precej pred nočjo in še v drugih trenutkih. Recimo, če hočete, da skupina zaspi, ko ni več združenih ljudi, ki bi podpirali in poganjali njeno mišljenje, da pa zgolj drema, da še naprej obstaja, dokler so se njeni člani pripravljani zblížati in jo obnoviti tako, kakršno so zapustili. Obstaja pa le ena skupina, katere zavestno življenje je periodično suspendirano zaradi spanja, to je družina, kajti v splošnem se poslovim o svojcev, kadar ležemo, in jih vidimo pred vsemi drugimi, ko se prebudimo. Vendar se zavest družinske skupine pomrači in izgine tudi v drugih trenutkih: ko se člani oddaljijo, oče, včasih tudi mati na delo, otrok v šolo, in obdobja odsotnosti, ki so, šteta v urah časomera, krajša od noči, se nemara sami družini ne zdijo manj dolga, saj se ponoči ne zaveda časa: naj človek spi uro ali deset ur, ko se zbudi, ne ve, koliko časa je preteklo: minuta ali večnost? Pri drugih skupinah pa se nasplošno njihovo življenje ustavi precej pred nočjo in se precej po njej spet začne. Sicer pa, če je ta prekinitve daljša, zato še ni drugačne narave od drugih postankov, do katerih pride v življenju istih skupin ob drugih trenutkih v dnevnu. V vsakem primeru se delovni dan ne razteza nepretrgano skozi ves niz ur, ki ločujejo prebujenje od spanca: ne seže do teh dveh meja in sekajo ga intervali, ki pripadajo drugim skupinam. Tako je še tem bolj z religioznim dnevom ali s posvetnim dnevom. Za noč se nam kljub temu zdi, da zaznamuje bistveno delitev časa, in sicer zato, ker je zares taka za družino in ker ni skupnosti, na katero bi se bolj tesno navezovali. Toda ostanimo v drugih skupinah, katerih življenje se zdaj ustavi, zdaj spet steče: domnevajmo, da so intervali, ko je ustavljeno, enako prazni kakor noč in da potemtakem v njih

reprezentacija časa tudi povsem izgine. Zelo težko bi v teh skupinah rekli, kdaj se začenja dan in kdaj se konča, in nikakor se ne bi začel v istem trenutku v vseh skupinah. Kljub temu v resnici obstaja, to smo videli, precej natančna korespondenca med vsemi temi časi, čeprav ne moremo reči, da so drug drugemu prilagojeni s konvencijo, uveljavljeno med skupinami. Vse v grobem delijo čas na enak način, ker so vse glede tega podedovale isto tradicijo. Ta tradicionalna delitev trajanja se poleg tega ujema s potekom narave in temu se ne smemo čuditi, ker so jo vzpostavili ljudje, ki so opazovali poti zvezd in pot sonca. Ker življenje vseh skupin poteka v istih astronomskih razmerah, lahko vse ugotavljajo, da sta ritem družbenega časa in izmenjevanje naravnih pojavov dobro prilagojena drug drugemu. Zato ni nič manj res, da delitve časa, ki se ujema, od skupine do skupine niso enake in nikakor nimajo enakega pomena. Videti je, kakor da bi eno in isto nihalo prenašalo svoje gibanje v vse dele družbenega telesa. Vendar v resnici ne obstaja en sam koledar zunaj skupin, na katerega bi se skupine referirale. Obstaja toliko koledarjev, koliko je različnih družb, ker se delitve časa enkrat izražajo v religioznih terminih (vsak dan je posvečen nekemu svetniku itn.), drugič pa v poslovnih terminih (dnevi zapadlosti itn.). Ni pomembno da tako tukaj kakor tam govorijo o dnevih, mesecih, letih. Določena skupina ne more uporabljati koledarja druge skupine. Trгоvec ne živi v religioznem polju in tam ne more najti svojih orientacijskih točk. Če je bilo drugače v bolj ali manj oddaljenih dobah, če so bili sejmi in trgi na dneve, ki jih je posvetila religija, če je zapadlost trgovskih dolgov bila določena za dan svetega Janeza ali na Svečnico, je bilo tako zato, ker se gospodarska skupina še ni odlepila od religiozne družbe.

[...]

Prevedel Drago B. Rotar

Maurice Halbwachs (1877-1945),

francoski sociolog in Durkheimov učenec, je danes klasična referenca za vsakogar, ki se resno ukvarja z mehanizmi, konstrukcijo, reprezentacijo in transmisijo kolektivnega spomina. Njegova tri temeljna dela, s katerimi so bili prvič vzpostavljeni temeljni koncepti preučevanja konstrukcije kolektivnega spomina, so: *Les Cadres sociaux de la mémoire* (1925), *La topographie légendaire des évangiles en terre sainte: Étude de mémoire collective* (1941) in *La mémoire collective* (1950). Pri zbirki *Studia Humanitatis* bo predvidoma letos jeseni izšel slovenski prevod njegovega zadnjega dela (objavljenega postumno) z naslovom *Kolektivna memorija*.